

**ՀԱՅՈՑ ՀՆԱԳՈՅՆ ՕՐԱՑՈՒՑԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ
ՎԱՍԻԼ ԴԻԳԵՆԻՍ ԱԿՐԻՏԱՍԻ ՄԱՍԻՆ
ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԴԻՑԱՎԷՊՈՒՄ**

Ինչպէս այլ առիթով ցոյց էր տրուել, Հայկեան օրացոյցից առաջ, հնարաւոր է՝ նաեւ որոշ ժամանակ դրան զուգահեռ Հայաստանում կիրառուել է բաւական իւրօրինակ ներքին կառուցուածքով «Նախահայկեան» օրացոյցը¹։ Թէպէտ այս օրացոյցը անմիջական կիրառութեամբ մեզ չի հասել, այդուհանդերձ դրա դոյրութեան հետքերը մեզ են հասել շատ աւելի ուշ ժամանակներին մշակութային իրողութիւնների մէջ պահպանուած։

Հայկական հնագոյն օրացուցային պատկերացումների մասին գիտենք, որ ըստ այսպէս կոչուած «Նախահայկեան» օրացոյցի, տարի է համարուել միայն այն ժամանակահատուածը, որի ընթացքում գիշերային երկնքում երեւացել է Հայկն (Orion) համաստեղութեան առաջնորդ աստղը։ Այս միջոցը տեւել է 300 օր։ Մնացեալ ժամանակը (60-66 օր) համարուել է տարուց դուրս. դա եղել է արգելքների շրջան։ Համարուել է, որ այդ ընթացքում գլխաւոր պաշտօնող էակը՝ Հայր Աստուած եղել է Անդրաշխարհում։ Այդ շրջանում արգելուած են եղել մի շարք գործողութիւններ, այդ թւում՝ եւ ամուսնութիւնը։ Այս արտատարեկան օրերից յետոյ Ամանորի տօնակատարութեամբ սկսուել է նոր տարին։ Ամանորի տօնակատարութեան մէջ գլխաւոր տօնը ձօնուած է եղել Հայկին-Հայր Աստծուն. նշուել է նրա ելքը Անդրաշխարհից։ Տարեմուտի դիրքը համապատասխանել է մեր

¹ ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, Հայոց Տոմարի Որոշ Հարցերի Մասին. Նախահայկեան Օրացոյցի Կառուցուածքը, «Էմիածին», ԺԲ, 1996, էջ 135-164։ Նոյնը տե՛ս նաեւ ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, Օրացոյց Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1997 զրքում, էջ 385-433։

արդի օրացոյցի Յունիսի 14-ին: Իսկ արգելքների շրջանն էլ սկսուել է մեր օրացոյցով մօտաւորապէս Ապրիլի 5-ին²: Նկատենք նաեւ, որ Նախահայկեան օրացոյցի այսպիսի կառուցուածքը, իբր օրացուցային պատկերացումների համակարգ, արտացոլուած է Գ-Դ. դարերի սահմանին Հայոց դարձի հետ կապուած դէպքերի նկարագրութեան մէջ³:

Այս օրացոյցի կառուցուածքի տարբեր տարրեր պահպանուել եւ մեզ են հասել հայկական տոմարի եւ դրան առնչուող այլ հարցերի մասին գրած Է-ԺԴ. դարերի հայ հեղինակների երկերում⁴: Պարզուամ է, որ Հայոց Նախահայկեան օրացոյցի կառուցուածքն արտացոլուած է նաեւ Վասիլ Դիգենիս Ակրիտասի մասին բիւզանդական դիցալէպում:

Վասիլ Դիգենիս Ակրիտասի մասին դիցալէպը ստեղծուել է Թ-Ժ. դարերում Բիւզանդական կայսրութեան արեւելեան հատուածներում: Վէպի գործողութիւնները կատարուում են Բիւզանդիայի եւ Արաբական իսլամիֆայութեան սահմանային տարածքներում, որոնք այդ ժամանակ բնակեցուած էին պաւլիկեան աղանդաւորներով, իսկ մինչեւ Թ. դարի կէսերը նաեւ գտնուում էին այդ աղանդաւորների իշխանութեան տակ: Ինչպէս նշուած է տարբեր հետազօտողների կողմից⁵, այս վէպը ստեղծուել է հայկական աղանդաւորական միջավայրում. այդ ժամանակներում Բիւզանդիայի արեւելեան հատուածի մէջ էին մտնում Մեծ Հայքի համարեա կէսը, Փոքր Հայքը ամբողջովին եւ էլի որոշ այլ հայկական տարածքներ: Նշենք, որ այս տարածքները իրենց բնիկ հոծ հայ բնակչութիւնը պահպանել էին ընդհուպ մինչեւ 1915 թ. Մեծ Եղեռնը: Բնական է, որ հայկական (թէկուզեւ՝ ա-

² Այս մասին մանրամասն տե՛ս ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐ., նշ. աշխ. էջ 416-433:

³ Մանրամասն այս մասին տե՛ս ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐ., Հայոց հնագոյմ օրացուցային պատկերացումները ըստ Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմութեան», «էջմիածին», Զ. 1998, էջ 45-53:

⁴ Տե՛ս ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐ., «էջմիածին», ԺԲ, 1996, էջ 135-164: Նոյնը տե՛ս նաեւ ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐ., Օրացոյց Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. էջմիածին, 1997 զբրքում, էջ 385-433:

⁵ Տե՛ս ՎԱՍԻԼ ԴԻԳԵՆԻՍ ԱԿՐԻՏԱՍ, Թարգմանութիւն, ուսումնասիրութիւն ծանօթագրութիւններ Հրաչ Բարթիկեանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1978 զբրքում, էջ 173-188, ու նաեւ՝ այնտեղ նշուած գրականութիւնը:

դանդաղակա՞ն) միջավայրը, անկախ բիւզանդական պետականութեան պայմաններէից, պիտի իր որոշ կնիքը թողած լինէր այս դիցավէպի վրայ: Բանասէրներն այս հարցին անդրադարձել են տարբեր առիթներով (տե՛ս վէպի հայերէն թարգմանութեան ուսումնասիրութեան բաժնում): Նշուել են բիւզանդական վէպում տեղ գտած բազմաթիւ իրողութիւններ, որ սերտ աղերսներ ունեն այդ վէպը ծնող հայ միջավայրի հետ: Այդուհանդերձ, մի շատ էական ընդհանրութիւն տակաւին քննութեան չի առնուել: *Խօսքը վերաբերում է հայկական հնագոյն օրացուցային պատկերացումներին, որ առկայ են այստեղ: Նշածս օրացուցային ընդհանրութիւնները մեզ են հասել ոչ թէ՛ վէպի բուն շարադրանքում⁶, այլ վէպից առանձին պահպանուած, այսպէս կոչուած՝ «Ակրիտեան երգերում»:* Այս երգերը տեղ չեն գտել վէպի հայերէն թարգմանութեան մէջ, թերեւս այն պատճառով, որ դրանք վէպից անկախ ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններ են: Սակայն, այս երգերը թէ՛ գաղափարով, թէ՛ բովանդակութեամբ, եւ թէ՛ իրենց ոգով լիովին շաղկապուած են վէպին եւ դեռ որոշ կէտերում նոյնիսկ լրացնում են այն: Որքան ինձ յայտնի է, սրանք տակաւին հայերէն թարգմանուած չեն, ուստի եւ այստեղ կը տամ դրանց հայերէն թարգմանութիւնը, որ կատարել եմ ռուսերէն հրատարակութիւնից:

Կախարդուած եղջերուն

Երեմիաքի պիտի մեռնի Դիգեմիսը, ինչպէս երեմիաքի էլ ծնունել էր:

Կանչում է նա բարեկամներին իր եւ քաջերին է կանչում:

⁶ *Խօսքը վերաբերում է վէպի Անդրոսի չափածոյ տարբերակին, որն էլ հէնց հայերէն է թարգմանուած: Վէպի միւս տարբերակները ինձ մատչելի չլինելու պատճառով, դրանց մասին նոյնը պնդել չեմ կարող: Այդուհանդերձ, նկատի ունենալով, որ այս տարբերակը ամենաընդարձակն ու լրինն է, կարելի է մտածել, որ միւս տարբերակներում եւս պիտի բացակայեն այն մանրամասները, որոնց մասին խօսք կը լինի ստորեւ:*

⁷ *Տե՛ս Греческие народные песни, предисловие Янниса Ставридиса, Комментарии Владимира Нейштадта, Гос. Изд. Худ. Литературы, Москва, 1957, գրքում, էջ 15-17:*

Դրակոսի որդուն կանչեց, Մինասին, Մաւրալիսին:

—Տրեմանտաֆիլոսը թող գայ, որի առաջ ողջ աշխարհն է դողում:

Եկան քարեկամները, իսկ նա պառկած է, պառկած՝ դաշտում անոյժ,

—Քեզ ի՞նչ է եղել, Դիգենի՛ս, ի՞նչ է, մեռնե՞լ ես պատրաստւում:

—Բարի գալուստ, քարեկամնե՛ր, նստե՛ք, կերե՛ք, խմե՛ք, իսկ ես արդ՝ ձեզ կը զրուցեմ, թէ ի՛նչ եղաւ, ի՛նչ պատահեց: Ալամանից անդին, լեռների մէջ, Արաքական կիրճում, Ուր կարելի չէ անցնել հինգ հոգու, առաւել եւս՝ տասին, ես մէն—մենակ անցայ մի կերպ, անցայ հետիոտն, զենքերով: Վաթսուներկու առիւծների ըսպանեցի եւ արջերի՝ երեքհարիւր

Եւ մեղքն այստեղ ինձ գայթակղեց. եղջերուին ես զարկեցի: Խաչ կար նրա եղջիւրներին, եւ ճակատին աստղ էր վառւում, իսկ եղջերուի թիկնամէջին Աստուածամայրն էր ցոլանում: Հովանաւոր ունէր այդ եղջերուն, սակայն մեղքն ինձ մոլորեց-

րեց
Եւ արդ, ես պէտք է մահանամ, հրաժեշտ տամ կեանքին պիտի:

Այս աշխարհում ես ապրեցի ուղիղ երեքհարիւր տարի
Եւ երբեւէ, եւ երբեւէ չեմ վախեցել կեանքում:
Սակայն այստեղ տեսայ մէկին. հետիոտն էր նա ոտաքորիկ, խայտաբղետ էր հանց լուսան եւ աչքերը՝ երկու փայլակների նման:

Հէնց որ նրան ես նայեցի, սիրտս խոցուեց իսկոյն,
Եւ հասկացայ. մեծ է մեղքն իմ՝ ես պէտք է մահանամ:

Դիգենիսի մահը

Ահա մեռնում է Դիգենիսը, երկիրն է դողում երկիւղից, Երկինքը դողդողում, փալատակում է, դողով է բռնուած աշխարհն արար,

Բացւում է Սանդարամետը, եւ ճոնչում են հիմքերն աշխարհի: Դողում է սալաքարը ծանր. ի՞նչպէս պիտի հերոսին ծածկի, ի՞նչպէս պիտի դիւցազնին ծածկի՝ լաւագոյնին ողջ աշխարհի: Նեղ էր գալիս դիւցազնին տունն. ու անձաւներն էին նեղ.

Նա լեռներով փայլում էր սեգ, գագաթները ցատկում-անցնում,

Ժայռեր ահագին մետում համց գմդակ, եւ տեղահամ անում ողջ լեռներ:

Նա երկմում հաւ էր բռնում՝ վեր ցատկելով մինչեւ ամպեր, Բարայծներ էր բռնում՝ վագճում, եղջերուներ արագառու:

Նրան Քարոնը մախանձե՛ց, զարկե՛ց դարանակալ
Եւ արի սիրտը խոցելով՝ տարաւ հերոսի հոգին:

Այս երկու երգում էլ Դիգենիսի մահը պատկերուած է, որպէս տիեզերական մեծախորհուրդ իրադարձութիւն. «դողով է բռնուած աշխարհն արար»: Նշանակում է՝ Դիգենիսը տիեզերական հերոս է: Եւ բնական է ակնկալել, որ նրա ինչպէս մահը, այնպէս էլ կեանքը ներդաշնակ լինեն Տիեզերքին, դրա շարժմանը, դրա օրինաչափութիւններին, այսինքն՝ Տիեզերքի մասին մարդկային պատկերացումներին: Իսկ այդ պատկերացումների ամենախոր արմատներից է գալիս նաեւ օրացոյցը:

Այժմ տեսնենք, թէ ինչպէս է Նախահայկեան օրացոյցն արտացոլուած վերը բերուած Ակրիտեան երգերում:

Առաջինը, որ ամենաակնառուն է, Դիգենիսի կեանքի տեւողութիւնն է: Նա, իր իսկ խոստովանութեամբ, ապրել է 300 տարի: Նշենք, որ վէպի՝ այսպէս կոչուած՝ Անդրոսի չափածոյ տարբերակում Դիգենիսը մահանում է 33 տարեկանում⁸: Սակայն նկատենք, որ նախ Ակրիտեան երգերը համարուում են աւելի վաղ յօրինուած, քան ամբողջական շարադրուած չափածոյ վէպը, որով եւ այդ երգերի տուեալները աւելի հարազատ ու նախնական պիտի լինեն եւ աւելի մօտ՝ իրենց ակունքներին: Բացի այդ, այս 33-ը զուգադիպում է Քրիստոսի տարիքին, որով չի բացառուում, որ դա լինի քրիստոնեայ խմբագրողի արած փոփոխութեան արդիւնքը: Եւ, ի վերջոյ, այս 33-ը բնաւ չի հակասում 300-ին: Սրանք երկուսն էլ 3-ի պատիկ թուեր են, երկուսն էլ 3-ի խորհուրդն են կրում, եւ կարելի է դրանցից մէկը դիտել իբր միւսի տարբերակ: Արդ, նրա կեանքի տարիների 300 թիւը ճշգրիտ համընկնում է Նախահայկեան օրացոյցի տարուայ օրերի

⁸ Տե՛ս ՎԱՍԻԼ ԴԻԳԵՆԻՍ ԱԿՐԻՏԱՍ, ասք չորրորդ, էջ 49, տուն 1299, տե՛ս նաեւ՝ նոյն տեղում էջ 171:

թուին: Այս զուգադիպումը բնաւ պատահական չէ: Դիզենիսը տիեզերական հերոս է, եւ նրա կեանքի ժամանակն էլ լրիւ ներդաշնակ պիտի լինի տիեզերական ժամանակների թուերին: Եւ, քանի որ տարին ժամանակային մէկ ամբողջական փակ շրջան է, մարդու կեանքն էլ զուգահեռ է դրում հէնց տարուն: Ըստ այսմ, բնական է, որ տարուայ օրերի թիւը համընկնի կեանքի տարիների թուին:

Երկրորդ «գարմանալի» զուգադիպումը Դիզենիսի որսացած կենդանիների թուերն են: Նա յայտնում է, որ սպանել է 300 արջ եւ 62 առիւծ: Այստեղ եւս՝ 300 սպանուած արջերը համապատասխանում են տարուայ 300 օրերին: Իսկ 62 առիւծներն էլ պիտի համապատասխանեն տարուց դուրս եղած 60-66 օրերին: Ուշագրաւ է, որ տարեշրջանի երկու տարբեր (իրար հակառակ) հատուածներին համապատասխանեցուած կենդանիներն էլ տարբեր, նոյնիսկ՝ հակառակ են իրենց կրած խորհուրդներով: Առիւծը, իբր Արեւի նշանակ, զուգահեռը, խորհրդանիշն է ցերեկուայ, Լոյս Աշխարհի: Իսկ արջը, իբր գիշերուայ խորհրդանիշ, զուգահեռ-նշանակն է գիշերի, Մութ Աշխարհի:

Ընդհանրապէս, առիւծն ու արջը յաճախ են միասին հանդէս գալիս դիցաբանական պատկերացումներում: Գազանների այս զոյգը առկայ է հայկական ժողովրդական բազմաթիւ հէքեաթներում (յաճախ՝ նաեւ այլ կենդանիների հետ): Այս զոյգը կայ եւ հէնց Ակրիտասի մասին վէպի տարբեր հատուածներում ու նաեւ աստուածաշնչեան (հին հրէական եւ քրիստոնէական) պատկերացումներում (Ա թագաւոր. Ժէ, 37, Դան. է, 4-5): Իսկ մի տեղ էլ առիւծ-արջ զոյգի փոխարէն ունենք առիւծ-գայլ զոյգը (Առակ., ԻԸ, 15): Ի դէպ, այստեղ արջը գայլով փոխարինուած լինելը յուշում է, որ ի դէմս արջի ունենք մի կենդանի, որ իր կրած խորհուրդով համարժէք է (առնուազն՝ շատ մօտ է) գայլին: Իսկ վերջինիս գիշերային լինելն էլ (Մութ Աշխարհի նշանակ լինելը) անկասկած է: Անդրաշխարհի հետ արջի կապը վկայուած է նաեւ նորկտակարանային ականդոյթում: Այսպէս, Յովհաննէսի Յայտնութեան մէջ առիւծ-արջ զոյգի միջեւ դերաբաշխումն այնպէս է, որ արջը համապատասխանեցուած է ստորին աշխարհին. «Եւ այն գազանը, որին տեսայ, նման էր յովագի, իսկ նրա ոտքերը նման էին արջի ոտքերի, եւ նրա բերանը՝ առիւծի բերանի» (Յայտն., ԺԳ, 2): Այստեղ էլ արջին հա-

մապատասխանեցուած են ոտները (իմա՝ ստորին մասը՝ Անդրաշխարհը), իսկ առիւծին՝ բերանը (իմա՝ գլուխը, վերին մասը՝ Լոյս Աշխարհը):

Տեսնում ենք, որ, ինչպէս տարեշրջանի երկու հատուածներն են իրար հակառակ իրենց գաղափարական բովանդակութեամբ, այնպէս էլ այս երգերում դրանց համապատասխանեցուած կենդանիներն են հակառակ՝ իրենց կրած խորհուրդներով: Այստեղ մի փոքր դժուարութիւն է յարուցում միայն այն, որ տարուայ 300 օրերին (Լոյս Աշխարհին, ցերեկին) համապատասխանեցուած է արջը (գիշերուայ, Մութ Աշխարհին կենդանին), իսկ արտատարեկան 60-66 օրերին էլ (Մութ Աշխարհին, գիշերին) համապատասխանեցուած է առիւծը (ցերեկուայ, Արեւի, Լոյս Աշխարհի կենդանին):

Այս հակադարձ համապատասխանութիւնը կարելի է բացատրել կամ ենթադրելով, որ տեղի ունի դիցաբանական պատկերացումների մէջ համապատասխանութիւնների շրջման երեւոյթ, եւ կամ էլ՝ ընդունելով, որ երգի՝ մեզ հասած տարբերակում պարզապէս փոխս են գցուած կենդանիների տեղերը՝ զուտ ի հետեւանք վրիպակի կամ աղաւաղման: Աւելի հաւանական է այս երկրորդ տարբերակը բանն այն է, որ երգի մէջ խօսւում է նախ առիւծների եւ դրանից յետոյ միայն արջերի մասին: Իսկ Նախահայկեան օրացոյցի կառուցուածքից գիտենք, որ տարեշրջանի սկզբում եղել են Լոյս Աշխարհին վերաբերող 300 օրերը եւ դրանցից յետոյ միայն Անդրաշխարհին վերաբերող արտատարեկան 60-66 օրերը⁹: Ամէն դէպքում, այս հակադարձ համապատասխանութիւնը չի խանգարում այդ երկու իրողութիւնների միջեւ առկայ կապը ընդունելուն:

Դիգենիսի կեանքը տարեշրջանին զուգահեռ լինելը երեւում է նաեւ նրա ծննդեան ու մահուան օրերը համընկնելուց: «Երեմիաքի պիտի մեռնի Դիգենիսը, ինչպէս երեմիաքի էլ ծըն-

⁹ Ըստ այսմ սպասելի է, որ վէպում նախապէս եղած լինէր 300 առիւծներ եւ 62 արջեր: Կարելի է ենթադրել, նոյնիսկ, որ արջերի ու առիւծների թուերը իրար հետ չփոխուել են ի հետեւանք այն բանի, որ ընդհանրապէս առիւծներն աւելի սակաւաթիւ են քան արջերը, եւ վէպի արտագրող-խմբագրողը կարող էր սխալ համարել 300 առիւծ սպանելը ու «շտկէր» շարագրանքը, դարձնելով այն աւելի «տրամաբանական»:

ւել էր»: Ինչպէս գիտենք, տարեշրջանը պարունակում է 52 եօթնօրեայ շաբաթ եւ մէկ լրացուցիչ օր ($52 \times 7 + 1 = 365$): Այսինքն, տարուայ առաջին ու վերջին օրերը եօթնօրեակի միեւնոյն օրն են լինում, տարեշրջանը սկսւում եւ աւարտւում է շաբաթուայ միեւնոյն օրով: Դիզենիսի կեանքն էլ սկսուել ու աւարտւում է միեւնոյն օրով: Ըստ այսմ Դիզենիսի կեանքը զուգահեռ-ներդաշնակ է տարեշրջանին՝ վերջինիս պարունակած «տարեկամ» եւ արտատարեկան օրերով:

Անցնենք առաջ: Յաջորդ ցայտուն ընդհանրութիւնը եղջերուն է: Դիզենիսի կեանքը իր լրմանն է հասնում եղջերուին հանդիպելիս: Ի՞նչ եղջերու է սա¹⁰: Ինչպէս գիտենք, Հայոց հնագոյն պատկերացումներում Հայր Աստուծոյ նշանակ-կենդանին եղել է հէնց եղջերուն: Սրանից էլ գալիս է այն, որ Հայր Աստուծոյ որդին՝ Յիսուսը հայկական (եւ ոչ միայն հայկական) զարդարուեստում յաճախ պատկերուել է իբր եղջերուաձագ: Նախահայր կեան օրացոյցում էլ ունենք, որ տարեշրջանի աւարտին, այսինքն՝ արտատարեկան օրերից յետոյ (կամ դրանց վերջում) տօնուել է Ամանորի տօնը, որ ձօնուած է եղել Հայկին-Հայր Աստուծուն: Բացի այդ, միջնադարեան հայկական օրացոյցներում էլ տարուց յետոյ դուռող (տարուց դուրս համարուած) 5 յաւելեալ օրերից մէկը կոչուել է հէնց Նոյնքու: Այս 5 յաւելեալ օրերը (աւելիք, աւելեաց օրեր) միջնադարեան հայկական օրացոյցում համարուել են արարչութեան օրեր, այսինքն, օրեր՝ կապուած Արարչի, նրա աշխարհաստեղծ գործունէութեան հետ եւ համարուել են տարուց դուրս: Ուրեմն, Նոյնքու օրն էլ եղել է տարուց դուրս եւ կապուած է եղել Արարչի՝ Հայր Աստուծոյ հետ: Ըստ այսմ, եղջերուին հանդիպելը պիտի նշանակի վերջացրած լինել տարին ու տարեշրջանը եւ կանգնել Արարչին դէմ յանդիման (զուգահեռ է վերջին դատաստանին, երբ կեանքի (աշխարհի) վերջում բոլորը պիտի կանգնեն իրենց Արարչի առաջ եւ Աստուծոյ պիտի քննի ու դատի բոլորին): Այսինքն, երբ Դիզենիսը աւարտում է իր կեանքի երկու շրջանները (300 եւ 62 (60-66) կենդանիներ-տարեշրջանի օրերը), բնական է, որ դրանից յետոյ

¹⁰ Դիցարանական եղջերուի մասին ընդարձակ տե՛ս ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ ԱՍԱՏՈՒՐ, Դիցարանական-եղջերուն միջնադարեան հայ արուեստում, Բանբեր Մատենադարանի, 12, 1977, էջ 7-49: Տե՛ս նաեւ ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, Օրացոյց Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. էջմիածին, 1997, էջ 184-189:

նա պիտի կանգնի իր Արարչի առաջ, որի նշանակն էլ այստեղ եղջերուին է: Եղջերուին հանդիպելը արդէն իսկ նշանակում է տարեշրջանը (ուրեմն՝ եւ կեանքը) աւարտած լինել: Այսինքն, տեսնում ենք, որ առկածներն ու արջերը սպանելուց յետոյ Դիգենիսի՝ եղջերուին հանդիպելը լրիւ ներդաշնակ է Նախահայ կեան օրացոյցի հետ կապուած պատկերացումներին:

Դիգենիսը պատմում է, որ եղջերուի «ճակատին աստղ էր վառուում»: Եւ, բացի այդ, «խաչ կար ցրա եղջիւրներին»: Այս ի՞նչ խաչ ու աստղ են, որ կապուած են եղջերուի հետ: Յիշենք, որ եղջերուին Հայկի-Հայր Աստուծոյ նշանակ կենդանին է¹¹: Ըստ այսմ, եղջերուի ճակատին վառուող աստղը շատ յիշեցնում է Հայկն համաստեղութեան առաջնորդ աստղին՝ α Հայկի (α Orionis-Բետելգեյզէ), որ աւանդաբար նոյնացուած է եղել Հայկի աջ ուսին, աջ թեւին եւ եղել է Հայոց հնագոյն օրացոյցի ուղեցոյցն ու առաջնորդը երկար հազարամեակներ: Այս աստղի առաջին առաւօտեան ծագումով է որոշուել հին Հայոց գլխաւոր տօնի՝ Տարեմուտի օրը: Այսինքն, կարելի է համարել, որ եղջերուի ճակատի աստղը հէնց Հայկի-Հայր Աստուծոյ առաջնորդ աստղն է: Ընդ որում, այստեղ աստղի համար ասուած է. «վառուում էր»: Սա էլ լիովին ներդաշնակ է α Հայկի աստղի գոյնին, որ այսօր էլ գիշերային երկնքում «վառուում է» կարմիր-նարնջագոյն փայլով (բնական է, այլ գոյնի, ասենք՝ կապոյտ կամ սպիտակ աստղի համար դժուար կը լինէր ասել. «վառուում է»):

Գալով եղջերուի մէջքի խաչին, այստեղ կարելի է մէկից աւելի բացատրութիւններ առաջարկել: Ըստ իս, շատ յարմար է հետեւեալը: Հայկն համաստեղութիւնը ինքը դուրս է կենդանաշրջանից ու նաեւ կից է դրան: Իր վերին մասով (գլխով) այս աստեղատունը դիպչում է Յուլ եւ Նրկուորեակներ կենդանակերպերին: Բացի այդ, Հայկը նաեւ հայրն է ամիսների, այսինքն՝ կենդանակերպերի, որով եւ գերագոյն իշխանաւորը-տնօրէնն է աշխարհի, ժամանակի: Եւ այս պատկերն էլ ներդաշնակ, զուգահեռ է այն պատկերացմանը, ըստ որի Արարիչն ինքը դուրս է այս աշխարհից եւ միաժամանակ տնօրինողն է աշխարհի ողջ անցուղարձի: Արդ, ըստ այս պատկերացումների ունենք, որ Հայկը-Հայր Աստուածը իր գլխի վերեւում ունի կենդանաշրջանը,

¹¹ Տե՛ս ԲՐՈՒՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, նշ. աշխ. էջ՝

այսինքն, ողջ աշխարհը: Ահա, սրան զուգահեռ՝ Ակրիտեան երգում էլ ասում է, որ եղջերուի եղջիւրներին խաչ կար: Եղջիւրներին, այսինքն՝ գլխից վերեւ ու նաեւ՝ գլխին կպած: Եթէ հիմա յիշենք, որ խաչը (յատկապէս՝ հաւասարաթեւ խաչը) ի թիւս բազում այլ նշանակութիւնների, որպէս նախնական բովանդակութիւն, նշանակում է նաեւ աշխարհը (աշխարհն իր չորս կողմերով), եղջերուի եղջիւրների միջի խաչը կարելի է դիտել իբր նշանակն աշխարհի եւ կենդանաշրջանի: Ըստ այսմ, Դիգենիսի եղջերուն լրիւ ներդաշնակ կը դառնայ Հայկին-Հայր Աստծուն, նրա ճակատի աստղը՝ Հայկի գլխաւոր աստղին, իսկ եղջիւրների խաչն էլ՝ կենդանաշրջանին եւ ողջ աշխարհին:

Եղջերուի նկարագրութեան վերջին տարրը թիկնամէջին նստած Աստուածամայրն է: Սա ակելի քան ներդաշնակ է այս եղջերուի մասին վերը մեր կազմած պատկերացմանը: Իրօք, եղջերուի թիկնամէջին ցոլացող Աստուածամայրը, որ նոյն Սուրբ Կոյսն է, լրիւ զուգահեռ է Յուլ դարձած Հայր Զեւսին եւ նրա թիկունքին նստած կոյս Եւրոպային: Յունական դիցաբանութեան մէջ Հայր Զեւսի մէջքին բազմածը այն կոյսն է, որ յետոյ Հայր Զեւսի որդիներին պիտի ծնի: Ակրիտեան երգում էլ ունենք եղջերուի մէջքին բազմած Աստուածածնին, որ էլի կոյս է եւ Աստուածորդու մայրը: Ուրեմն, եղջերուն էլ հէնց ինքը՝ Հայր Աստուածն է (զուգահեռը Հայր Զեւսի): Այսինքն, եղջերուի թիկնամէջին նստած Աստուածամայրն էլ դարձեալ ցոյց է տալիս, որ եղջերուն այստեղ նշանակն է Հայր Աստուծոյ, որ Նախահայկեան օրացուցային պատկերացումների համաձայն, հանդէս է գալիս տարեշրջանի ակարտին՝ հին եւ նոր տարիների սահմանին:

Կարելի է հայկական պատկերացումների հետ մի զուգահեռ էլ համարել եղջերուին խոցելը: Սա էլ համապատասխանում է հայկական (եւ ոչ միայն հայկական) միջավայրում պահպանուած պատկերացումներին, համաձայն որոնց՝ ապստամբ (անհնազանդ) որսորդը պատժւում է աստծուն խոցելու փորձ արած լինելու համար: Դիգենիսը պատժւում է, քանի որ խոցում է սրբազան եղջերուին. եւ այս եղջերուն էլ նշանակն է Հայր Աստուծոյ: Սրան զուգահեռ էլ ունենք պատմութիւնը Հայկի մասին, որի ախոյեան Բէլը պատժւում է Հայկի (իմա՝ Հայր Աստուծոյ) դէմ պատերազմած լինելու համար: Բէլը փորձում է Հայկին (Հայր Աստծուն) սպանել եւ ի հատուցումն այդ յանդգնութեան, խոց-

ւում-սպանւում է Հայկի անվրէպ նետով: Նոյնի մի փոքր այլ տարբերակն է Բէլ-Նեբրովթի մասին հայկական աւանդութիւնը, ըստ որի՝ ամբարտաւանացած որսորդ Նեբրովթը նետ է արձակում երկինք՝ Աստծուն սպանելու միտումով, որին ի պատիժ՝ Աստուած շանթահարում, խոցում-սպանում է նրան: Այսինքն, սա եւս խօսում է յօգուտ այս երգում եղջերու-Հայր Աստուած նշանակութեան:

Հայկական հնագոյն օրացուցային պատկերացումների եւ Դիդենիս Ակրիտասին վերաբերող իրադարձութիւնների միջեւ կան նաեւ այլ ընդհանրութիւններ, որոնց այստեղ չենք անդրադառնալ. դրա համար հարկ կը լինէր խորանալ այդ հնագոյն օրացոյցի կառուցուածքային նրբութիւնների մէջ, որ, սակայն, դուրս է այս յօդուածի նպատակներից:

Այդուհանդերձ, նշուած ընդհանրութիւնները, կարծում եմ, բաւարար են՝ ընդունելու համար Հայոց հնագոյն օրացոյցի եւ Ակրիտեան դիցավէպի միջեւ եղած աղերսների լրջութիւնը:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ Ակրիտեան այս երգերի մէջ նկարագրուած՝ Դիդենիս Ակրիտասի մահուան տեսարանը լիովին ներդաշնակ է հայկական հնագոյն տիեզերական-օրացուցային պատկերացումներին, որոնց հայաձայն տարին ունեցել է միայն 300 օր, դրան յաջորդել է 60-66 օրերի (այստեղ՝ 62 օրերի) արգելքների արտատարեկան շրջանը՝ կապուած գլխաւոր աստծո՝ Անդրաշխարհում լինելու հետ: Սրան էլ յաջորդել է Հայր Աստծուն ձօնուած տօնը իր արարչական օրերով ու այդ աստծու աստղի առաջին առաւօտեան ծագումով:

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ*

* ՀՀ ԳԱԱ վիկտոր Համբարձումեանի Տուն-Թանգարան, գ. Բիւրական, Արագածոտնի մարզ, 378433, ՀՀ, էլ. հասցէ՝ gbrout@bao.sci.am

The Concepts of The Oldest Armenian Calendar in Greek Epic Poem about Basil Digenis Akritas

(summary)

GRIGOR BROUTIAN*

The famous medieval epic poem about Basil Digenis Akritas was formed in IX – X centuries in eastern regions of Byzantine empire with a great majority of indigenous Armenian population. Examining the poem and some older songs concerning Digenis Akritas, we found that the time concepts here are the same as we know from the oldest Armenian calendar: although the calendar cycle had the same duration as the tropical year, the year itself (the time of life) contains only 300 days. The remainder of the calendar cycle (60 - 66 days) was thought to be out of year, and this was a period of ban.

Such division of time was conditioned by mythological ideas concerning the life of main worshipped being (Father God with its heavenly image - the Orion constellation). Only the period of time when the star of the main worshipped being (α Orionis) was visible in the sky was considered as the year, and it was considered that during this period the main worshipped being lives in the world. The period of invisibility of this star was about 60 – 66 days. It was assumed that during this period the main worshipped being was in the Dark (Underground) world, and for this reason it was omitted from the year and was a period of ban.

* Viktor Hambartsumian Home-Museum, Byurakan, Aragatsotn, Armenia.
E-mail: gbrout@bao.sci.am